

ПРАВО. ДЕРЖАВА. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

УДК 343.24

О. В. КУЗЬМЕНКО

СИСТЕМА ПОКАРАНЬ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗЛОЧИНЦІВ ЯК ПРОБЛЕМА НАУКИ І ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ

У статті аналізується сучасний стан вивчення і розв'язання проблеми особливостей та ефективності системи кримінальних покарань, що застосовуються до неповнолітніх в Україні. Здійснюється огляд теоретичних та експериментальних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців у сферах правознавства, психології та педагогіки. Використовуються матеріали судової практики і дані правової статистики, відповідний міжнародний досвід. Наводяться доводи на користь доцільності невідкладного оновлення зазначеної системи, що, на думку автора, сприятиме підвищенню її виховної та корекційної ефективності. Робляться конкретні пропозиції щодо вдосконалення системи покарань, передбачених для неповнолітніх злочинців чинним Кримінальним кодексом України.

Ключові слова: кримінальне покарання, неповнолітні, злочин, злочинність, кримінальна відповідальність, вікова осудність, неповноліття, вік кримінальної відповідальності, соціалізація.

В статье анализируется современное состояние изучения и решения проблемы особенностей и эффективности системы уголовных наказаний, которые применяются к несовершеннолетним в Украине. Осуществляется обзор теоретических и экспериментальных исследований отечественных и зарубежных ученых в сферах правоведения, психологии и педагогики. Используются материалы судебной практики и данные правовой статистики, соответствующий международный опыт. Приводятся доводы в пользу целесообразности безотлагательного обновления указанной системы, что, по мнению автора, будет способствовать повышению ее воспитательной и коррекционной эффективности. Делаются конкретные предложения относительно совершенствования системы наказаний, предусмотренных для несовершеннолетних преступников действующим Уголовным кодексом Украины.

Ключевые слова: уголовное наказание, несовершеннолетние, преступление, преступность, уголовная ответственность, возрастная вменяемость, несовершеннолетие, возраст уголовной ответственности, социализация.

The article analyzes the current state of academic study and solve the differences and effectiveness of the system of criminal sanctions applicable to minors in Ukraine. Is a review of theoretical and experimental researches of domestic and foreign scientists in the spheres of law, psychology and pedagogy. The materials of judicial practice and statistics, relevant international experience is used in the article. Argues in favor of the expediency of urgent updates of this system that, according to the author, will enhance its educational and correctional effectiveness. Made specific suggestions for improving the system of penalties for juvenile offenders the current Criminal code of Ukraine. Special attention is paid to teenagers aged 14 and 11 years, which reflects the views of the author about the need to reduce the starting age of criminal responsibility in Ukraine. It is proposed to more effectively implement the principle of individualization of punishment of minors who committed the crime under the age of 16 years. The need for this arises from the fact that the vast majority of the sanctions of criminal law addressed to adolescents aged 14 to 16 years, provides the only punishment is deprivation of liberty. We need an alternative, milder punishments for juveniles of a specified age group.

Keywords: criminal punishment, minors, crime, criminality, criminal responsibility, the age of sanity, a minority, the age of criminal responsibility, socialization.

Вступ. Проблематика вдосконалення системи покарань, передбачених вітчизняним законодавцем для неповнолітніх злочинців є вкрай актуальною. Це пов'язано насамперед з високим рівнем підліткової злочинності в Україні. Соціально-економічна криза в нашій державі, безробіття, зниження життєвого рівня населення підштовхують молодь до вчинення суспільно небезпечних діянь, негативно впливають на формування молодого покоління. В багатьох випадках, на жаль, ці явища обумовлюють відчуження неповнолітніх від інститутів соціалізації, зокрема, сім'ї і школи. Підліткова злочинність щільно пов'язана з гострою проблемою дитячої безпритульності. За даними Міністерства освіти і науки України 12 тисяч дітей віком від 7 до 15 років не відвідують школу [1, с. 3]. Інакше кажучи, їхня освіта і виховання відбуваються переважно

на вулиці. Актуальність проблематики нашого дослідження також пов'язана з відставанням українського законодавця від сучасних реалій в площині застосування покарань до неповнолітніх злочинців. Існуюча їх система є значною мірою застарілою і малоефективною, про що далі йтиметься. Інтеграція України в міжнародну спільноту, зокрема, євроінтеграція неможлива без позитивних зрушень у зазначеному напрямі.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми особливостей системи кримінальних покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, приділяється помітна увага в юридичній літературі. Істотний внесок в її розв'язання зробили, зокрема, В. І. Арькова, З. А. Астеміров, В. М. Бурдін, Н. М. Крестовська, Г. С. Гаверов, Н. І. Гуковська, А. І. Долгова, І. О. Кобзар, Л. М. Кривоченко, Г. М. Мінковський,

Е. Б. Мельникова, В. Ф. Мороз, Є. С. Назимко, В. С. Орлова, А. А. Прімаченко, І. М. Сабіров, Н. К. Семернева, М. О. Скрябін, К. К. Сисранський, М. С. Таганцев, А. П. Тузов, О. І. Чернишов, О. П. Чучаєв, Я. М. Шевченко, Н. С. Юзікова. А. Е. Якубов. Водночас окремі аспекти зазначеної проблеми залишилися недостатньо дослідженими. Йдеться, зокрема, про обґрунтування необхідності приведення існуючої вітчизняної системи кримінальних покарань у відповідність з вимогами і викликами сьогодення. Саме цим пояснюється наш інтерес до зазначеної проблеми.

Метою цього дослідження є аналіз особливостей системи покарань, що можуть застосовуватися до неповнолітніх злочинців в Україні, вивчення і пошук шляхів підвищення виховної та корекційної її ефективності.

Матеріали і результати дослідження. У чинному Кримінальному кодексі України (далі КК) вперше в історії вітчизняного кримінального законодавства виокремлено спеціальний розділ, присвячений особливостям кримінальної відповідальності неповнолітніх. Ці особливості не протиставляються і не суперечать загальним інститутам відповідальності і покарання. Норми згаданого розділу деталізують і конкретизують щодо неповнолітніх зміст та межі загальних інститутів з урахуванням вікових особливостей дітей. Законодавець виходить з того, що неповнолітній – це злочинець особливого роду, який потребує не лише примусового карального впливу, а й захисту з боку суспільства і держави. У статті 65 КК закріплені загальні засади призначення покарання. Проте стосовно неповнолітніх законодавець доповнює їх іншими обставинами, які мусить дослідити суд при призначенні їм покарання. Так, відповідно до частини 1 статті 103 КК, суд повинен також врахувати умови життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. Невипадково законодавець акцентує увагу саме на цих обставинах, адже в кримінальних справах підлітків вони відіграють велику роль. Дослідження зазначених обставин може істотно впливати на форму та міру їх відповідальності. Приміром, враховуючи соціально-психологічні особливості особи неповнолітнього, конкретні умови його життя та виховання, суд може дійти висновку про суттєву невідповідність суспільної небезпеки вчиненого діяння особі підлітка. Також суд може пов'язати з причинами злочину брак виховання і злиденні умови життя. У юридичній літературі звертається увага на те, що збіг тяжких особистих або сімейних обставин, особливо у неповнолітніх, ускладнює реалізацію соціально-позитивних форм життєдіяльності, стимулює формування та прояв негативної поведінки [5, с. 152]. Вплив дорослих на неповнолітніх може бути настільки істотним, що в певних випадках у дитини паралізується воля. Ще законодавці позаминулого століття звертали увагу на такі випадки. Так, Уложення Російської імперії 1845 р. передбачало суттєве пом'якшення покарання неповнолітньому, коли було встановлено, що він втягнутий у злочин дорослою особою [8, с. 203]. Сучасні кримінальне

процесуальне законодавство і судова практика також не залишають це поза увагою. Чинний КПК України містить статтю 485, яка визначає особливі обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. До них законодавець відносить наступне. 1. Повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно врахувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними. 2. Ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння. 3. Умови життя та виховання неповнолітнього. 4. Наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

Неповноліття злочинця відповідно до ст. 66 КК є обставиною, що пом'якшує покарання. В юридичній літературі немає єдності думок з приводу питання про те, чи у всіх випадках неповноліття особи, яка вчинила злочин, повинно відігравати роль пом'якшувальної обставини [1, с. 139]. Більшість науковців дає позитивну відповідь на це питання. Визначається, що за інших рівних умов неповнолітні завжди повинні притягуватися до кримінальної відповідальності у більш м'якій формі, ніж дорослі злочинці. Проте є й інші точки зору. Так, А. І. Ігнатів вважає, що неповноліття не повинно визнаватися пом'якшувальною обставиною у разі вчинення тяжкого злочину [2, с. 198]. Слід зауважити, що і судова практика неоднозначно підходила до цього питання. Так, постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 17 лютого 1948 р. № 4/2/У «Про застосування указів від 4 червня 1947 р. щодо неповнолітніх» в цілому була спрямована на обмеження можливості застосування до неповнолітніх злочинців заходів кримінального покарання. Проте зазначалося, що ця постанова не поширюється на випадки розбюю і крадіжок у великих розмірах, а також на осіб, раніше засуджених за крадіжки, на організаторів і активних учасників організованих груп (зграй) [3, с. 82]. Таке роз'яснення давало підстави говорити, що в окремих випадках неповноліття втрачало властивість пом'якшувальної обставини. На думку В. М. Бурдіна позиція тих вчених, які вважають, що неповноліття не у всіх випадках мусить пом'якшувати відповідальність і покарання, суперечить закону. Цей науковець слушно зазначає, що сучасний український законодавець не ставить згадану обставину в залежність від тяжкості вчиненого злочину [1, с. 140]. Окремі вчені висловлюють думку про необхідність виокремлення віку від 14 до 16 років як обставини, що особливо пом'якшує кримінальну відповідальність і покарання. Обґрунтовується це тим, що неповноліття – тривалий період, який охоплює різні, якісно нові стадії розвитку особи. Звідси робиться висновок, що такі стадії повинні мати і різне кримінально-правове значення. Поширенню цієї думки прилягла позиція Пле-

нуму Верховного Суду СРСР, який у постанові від 3 липня 1963 р. № 6 « Про судову практику у справах про злочини неповнолітніх » роз'яснив, що суди мають особливо врахувати неповноліття як пом'якшувальну обставину стосовно підлітків віком від 14 до 16 років. Про актуальність цієї проблеми свідчить і те, що при розробці чинного КК вона не знаходила свого однозначного вирішення. На різних етапах розгляду проекту КК його автори по-різному вирішували питання про необхідність диференціації кримінальної відповідальності неповнолітніх різного віку. Так, друга редакція згаданого проекту адресувала більшість пільгових норм про кримінальну відповідальність неповнолітнім віком від 14 до 16 років. Це стосувалося: строків давності звільнення від кримінальної відповідальності та покарання; застосування умовно-дострокового звільнення; погашення та зняття судимості [7]. Цікаво, що перша редакція проекту КК адресувала ці норми неповнолітнім віком від 14 до 18 років [6]. На думку В. М. Бурдіна немає потреби враховувати вік від 14 до 16 років як обставину, що особливо пом'якшує кримінальну відповідальність неповнолітніх. Адже не завжди особа в 14 років становить меншу суспільну небезпеку, ніж особа в 17 років. Згаданий вчений вважає, що вирішення цього питання цілком можливо в межах норм про індивідуалізацію кримінальної відповідальності і покарання [1, с.143]. Слід зазначити, що у чинному КК більшість пільгових норм для неповнолітніх пов'язується з віком від 14 до 18 років. І лише в статтях 100 та 101 законодавець враховує вік від 14 до 16 років, обмежуючи можливість застосування до підлітків зазначеної вікової групи окремих видів покарань. У частині 2 ст. 22 КК теж спеціально враховується вік від 14 до 16 років, але там йдеться про притягнення таких підлітків до кримінальної відповідальності, що виходить за межі нашого дослідження. Розглянуте питання порушує іншу проблему – визначення поняття «неповноліття». Адже ні в КК 1960 р., ні в чинному КК немає визначення цього поняття. Проілюструємо цю тезу на прикладі аналізу КК 2001 р. Так, у ч. 2 ст. 22 йдеться про осіб віком від 14 до 16 років. У п. 3 ст. 66 взагалі вікові межі не визначені. У ст. 100 мова йде про осіб віком від 16 до 18 років. У ст. 101 лише вказано, що арешт не застосовується до осіб, які не досягли 16 років. Не визначено поняття неповноліття і в статтях Особливої частини. Так, зокрема, в ч. 3 ст. 152 і ч. 2 ст. 153 вікові межі не названі. У ст. 156 йдеться про осіб, які не досягли 16-річного віку. Оскільки законодавець у різних статтях по-різному підходить до змісту поняття «неповноліття», вкладаючи в нього різні вікові межі, незрозуміло, яким є цей зміст у випадках, коли його прямо не визначено законом. Слід зазначити, що окремі галузі українського законодавства, виходячи зі своїх завдань, користуються різними віковими періодами в межах поняття «неповноліття». Приміром, Кодекс України про адміністративні правопорушення під неповнолітніми розуміє дітей віком від 16 до 18 років. Цивільний і Сімейний кодекси України, а також Кодекс законів про працю України

називають неповнолітніми підлітків у віці від 14 до 18 років. Житловий кодекс України відносить до неповнолітніх – осіб від 15 до 18 років. З огляду на такі різні підходи законодавця поняття «неповноліття» необхідно визначити і в КК. Зазначимо, що КК зарубіжних країн, які передбачають окремі розділи про кримінальну відповідальність неповнолітніх, дають визначення цього поняття. Йдеться, приміром, про КК Республіки Білорусь (ст. 4), КК Нідерландів (ст. 77а), Кримінальний закон Латвійської Республіки (ст. 64), КК Швейцарії (ст. 82). На думку В. М. Бурдіна в КК України можна дати таке визначення неповноліття: «Неповнолітньою вважається особа, якій на момент вчинення злочину виповнилось 11, але не виповнилось 18 років» [1, с. 144].

Проаналізуємо деякі кримінальні покарання, що застосовуються до неповнолітніх згідно з чинним КК України. *Позбавлення волі на певний строк* – найтяжчий вид покарання з-поміж тих, які можуть застосовуватися до неповнолітніх злочинців (ст. 98). В місяцях позбавлення волі останні володіють мінімальним набором прав і свобод, які необхідні для їхніх життєво важливих потреб, не кажучи вже про істотно обмежену можливість саморозвитку. Тож має місце парадоксальна ситуація. Визнається, що виправлення та нормальний розвиток неповнолітнього неможливий в умовах ізоляції, але саме з цією корекційною метою держава його ізолює. Постає питання: якщо неможливо на даному етапі відмовитися від застосування цього покарання, то як можна зменшити його негативний вплив на підлітка, що вчинив злочин? Пекінські правила орієнтують національних законодавців у першу чергу на скорочення випадків застосування позбавлення волі до неповнолітніх. У пункті 17.1 зазначеного документу говориться, що «рішення про обмеження особистої свободи неповнолітнього повинно прийматись тільки після уважного дослідження цього питання; неповнолітнього правопорушника не слід позбавляти особистої свободи, якщо тільки його не визнано винним у вчиненні серйозного правопорушення, а також за відсутності іншого відповідного заходу впливу» [4, с.295]. КК зарубіжних держав, враховуючи негативні наслідки позбавлення волі, по-різному підходять до застосування цього покарання по відношенню до неповнолітніх. Так, КК Франції передбачає можливість в окремих випадках відбування позбавлення волі частинами або у режимі напівсвободи (ст. 132-25). У КК Республіки Польща зазначається, що це покарання може бути призначено лише за умови неможливості застосування до підлітка іншого заходу державного примусу (ст. 58). КК Швеції встановлює, що позбавлення волі може бути застосовано до неповнолітнього лише за наявності виняткових підстав (ст. 5). У Нідерландах істотно скорочено максимальний строк позбавлення волі щодо підлітків. Він становить 24 місяці, а для дорослих – 15 років (ст. 10). КК Республіки Білорусь передбачає, що максимальний строк позбавлення волі неповнолітньому не може бути більшим ніж 10 років. Науковці зазначають, що при призначенні підлітку тривалого строку позбав-

лення волі він завершить основний період своєї соціалізації в місцях позбавлення волі. Проте, як вважають психологи, особа після завершення періоду статевої зрілості і до настання повноліття може істотно змінитися. На необхідність врахування таких змін звертає увагу документ, який має назву Ер-Рядські керівні принципи ООН [4, с. 276].

Автори чинного КК з приводу цього питання змінювали свої погляди. Перша редакція його проекту, як і КК 1960 р., передбачала 10-річний максимальний строк позбавлення волі неповнолітнім злочинцям. Проте остаточною редакцією КК встановлено, що у разі вчинення особливо тяжкого злочину, поєданого з умисним позбавленням життя людини, строк позбавлення волі підлітків може становити 15 років (ст. 102). Тож максимальний строк покарання у виді позбавлення волі на певний строк зараз однаковий у дорослих і в неповнолітніх. Це положення виглядає несправедливим і не досить логічним, бо максимальні строки в КК скорочені для дітей щодо всіх інших злочинів. За чинним КК максимальний строк покарання у виді позбавлення волі на певний строк для дорослих за сукупністю злочинів не може перевищувати 15 років, а за сукупністю вироків – 25 років (ст. 70, 71). Проте у частині 2 статті 103 КК передбачено, що при призначенні неповнолітньому покарання за сукупністю злочинів, а також за сукупністю вироків остаточною покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати 15 років. Таке положення фактично означає, що законодавець відмовляється застосовувати до підлітків диференційовані правила призначення покарання за сукупністю злочинів або вироків, які встановлені для неповнолітніх. На думку В. М. Бурдіна правила призначення за сукупністю вироків щодо підлітків також потребують окремої диференціації, причому вони мають відрізнятися від аналогічних правил, які застосовуються до дорослих, – в бік пом'якшення [1, с.148]. Стосовно застосування до неповнолітніх позбавлення волі існує проблема не тільки максимального, а й мінімального строку цього покарання.

В юридичній літературі спірною є проблема щодо можливості засудження підлітків до коротких строків позбавлення волі. Законодавством не визначено, який строк позбавлення волі слід вважати короткостроковим. З приводу згаданої проблеми можна виділити дві групи науковців, які займають протилежні позиції. До першої з них слід віднести, зокрема, М. М. Бабаєва, Л. М. Кривоченко, К. К. Сперанського, М. О. Стручкова. На їхню думку виховний потенціал короткострокового позбавлення волі дуже невеликий. До другої групи вчених віднесемо, зокрема, Ю. А. Костанова, Ю. Б. Мельникову, В. С. Орлова, О. І. Чернишова, які вважають, що короткі строки позбавлення волі можуть бути досить ефективним засобом впливу на засуджених. Чинний КК певною мірою вирішив проблему, про яку йдеться. Законодавець ввів новий вид покарання – *арешт*, який і призначений для того, щоб замінити собою короткострокове позбавлення волі. У ст. 101 КК зазначено, що цей вид покарання може бути застосовано лише до тих підлітків, які на момент постановлення

вироку досягли 16-річного віку. У законі також визначено, що неповнолітні відбувають арешт в спеціально пристосованих установах від 15 до 45 діб. Таке визначення арешту є не досить вдалим, оскільки не зрозуміло, чим же він відрізняється від короткострокового позбавлення волі. Адже і позбавлення волі також відбувається в умовах ізоляції засудженого. Більш вдалим є визначення цього покарання у КК Республіки Білорусь, де передбачено, що арешт полягає у триманні засудженого в умовах суворої ізоляції. Цим підкреслюється специфіка режиму згаданого покарання, який відрізняється від режиму позбавлення волі. У статті 101 КК передбачено можливість застосування арешту тільки щодо неповнолітніх, які досягли 16-річного віку на момент постановлення вироку. Під час обговорення другої редакції проекту КК було запропоновано понизити цей вік до 14 років, проте ця пропозиція не була прийнята. Таке, з першого погляду, гуманне рішення може призвести до того, що до неповнолітніх, які не досягли 16-річного віку, перелік кримінальних покарань буде істотно скорочено. Через це зростає відсоток застосування до них за нетяжкі злочини покарання у вигляді позбавлення волі в тих випадках, коли судом буде визнано необхідним ізолювати неповнолітнього. Правова статистика свідчить, що на практиці суди і так дуже рідко застосовують арешт до неповнолітніх. Окремими вченими пропонується введення так званого молодіжного арешту, починаючи з 14-річного віку. Пропонується відбування цього покарання у вихідні або святкові дні. Крім того, пропонується встановити можливість відбування неповнолітніми арешту протягом певного часу доби. Таке «пом'якшення» арешту певною мірою змінює його призначення бути «шоковою» карою. До речі, КК Швейцарії в ст. 87 передбачає, що так званий «шкільний арешт» (до шести днів) може застосовуватися до неповнолітніх з 7-річного віку [11].

Ще одним видом покарання для неповнолітніх є *виправні роботи*. Чинний КК передбачає заборону застосовувати це покарання до дітей від 14 до 16 років. Складність його застосування до неповнолітніх полягає в тому, що вони зобов'язані отримувати повну загальну середню освіту. Через це їхня праця, навіть у вільний від навчання час, може зашкодити навчальному процесу. Чинним КК послідовно проводиться ідея пом'якшення загальних покарань щодо неповнолітніх. У зв'язку з цим щодо них передбачено не тільки скорочені строки виправних робіт, а й зменшення розміру відрахувань (ст. 100). Неповнолітнім це покарання призначається на строк від двох місяців до одного року з відрахуванням із заробітку в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 5 до 10 відсотків. На сьогодні перспективи подальшого існування цього покарання є вельми сумнівними. Вчені висловлюють думку щодо проблематичності його реального виконання в умовах ринкової економіки. За умов господарської діяльності, заснованої переважно на приватній власності, виключається можливість нав'язати підприємцеві «трудова перевиховання» засудженого. Раніше під час відбування виправних робіт основна увага приділялася вихованню неповно-

літнього за умови активного втручання в цей процес громадськості, зокрема, трудового колективу. Архаїчність таких положень за сучасних умов господарювання очевидна. В нових економічних умовах роль трудових колективів як суб'єктів виховного процесу суттєво впала. Немає правового механізму, який би забезпечував виконання трудовим колективом обов'язків щодо перевиховання засудженого. Незначна ефективність покарання, про яке йдеться, підтверджується і судовою статистикою. Суди України дуже рідко застосовують його до неповнолітніх [1, с. 163]. Ще одним видом кримінального покарання в чинному КК є *громадські роботи* (ст. 100). Законодавець встановлює особливості застосування цього покарання до неповнолітніх. Вдвічі скорочено його мінімальний та максимальний строк порівняно з дорослими. Тож неповнолітнім це покарання може бути призначено на строк від 30 до 120 годин. Також вдвічі скорочено щоденну тривалість даного покарання – не більше, ніж дві години на день. В. М. Бурдін пропонує встановити в КК диференційовані строки покарання у виді громадських робіт для різних категорій неповнолітніх. Такий підхід не буде механічним і обґрунтовуватися лише принципом гуманізму. Він впливатиме також із логіки законодавства про працю [1, с. 162]. З огляду на те, що в КК передбачено такий вид покарання як громадські роботи, деякі науковці пропонують в майбутньому взагалі відмовитися від виправних робіт щодо неповнолітніх [1, с. 163]. Також видається, що громадські роботи можуть слугувати не лише у якості кримінального покарання для підлітків, а й як примусовий захід виховного характеру. Саме таку позицію займає КК Нідерландів, передбачаючи можливість застосування громадських робіт до неповнолітніх і як кримінального покарання, і як заходу впливу на підлітків, звільнених від кримінальної відповідальності та покарання [9].

Ще одним видом покарання для неповнолітніх є штраф. У юридичній літературі справедливо визнається, що у разі вчинення неповнолітніми майнових та корисливих злочинів доцільно призначати майнове покарання, тобто *штраф*. Адаже покарання мусить відповідати характеру вчиненого злочину. Чинний КК передбачає особливості застосування штрафу до неповнолітніх. Так, ст. 99 встановлює, що штраф призначається лише тим неповнолітнім, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення. Максимальний розмір штрафу щодо неповнолітніх зменшено наполовину порівняно з дорослими. Проте у КК не встановлено мінімального розміру штрафу, який може бути застосовано до неповнолітніх. Така позиція законодавця є незрозумілою. Якщо цим хотіли зазначити, що мінімальний розмір штрафу встановлюється на рівні однієї гривні, то саме так і належало написати. Відомо, що за загальним правилом до неповнолітніх мають застосовуватися загальні норми, якщо відсутні спеціальні норми. Тож мінімальний розмір штрафу у неповнолітніх і дорослих однаковий. В.М. Бурдін вважає за доцільне не лише визначити мінімальний розмір штрафу

щодо підлітків, а й вдвічі скоротити його порівняно з дорослими [1, с. 165].

Ще одним покаранням, що застосовується до неповнолітніх як додаткове, є *позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю* (ч. 2 ст. 98 КК). Формулювання даного покарання стосовно неповнолітніх є не зовсім зрозумілим. Підлітки дійсно можуть займатися певною діяльністю, приміром, підприємницькою. Щодо неї, зрозуміло, судом можуть встановлюватися правообмеження. Але перебування неповнолітніх «на посаді» необхідно розглядати як недорозуміння [1, с. 168]. У зв'язку з цим доцільно відмовитися від застосування зазначеного покарання до підлітків в частині позбавлення права обіймати певні посади, оскільки його застосування не має сенсу [1, с. 169]. Приміром, КК Республіки Білорусь передбачає, що неповнолітні можуть бути позбавлені лише права займатися певною діяльністю. При цьому нічого не говориться про заборону обіймати певні посади [10]. Згідно з чинним КК перелік покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, включає п'ять основних і одне додаткове покарання. Проте реальне їх застосування викликає запитання. Так, як вже зазначалося, штраф призначається лише тим підліткам, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення. Виправні роботи, як теж вказувалося, можуть призначатися тільки працюючим підліткам, яким виповнилося 16 років. Громадські роботи і арешт, як ми зазначали, застосовуються лише до неповнолітніх, що досягли 16-річного віку. Тож до дітей, які досягли 16-річного віку, але не працюють і не мають самостійного майна, власних коштів чи доходу, можуть бути застосовані лише три види покарання – громадські роботи, арешт і позбавлення волі. Враховуючи те, що позбавлення волі не може бути призначено неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, до такого підлітка, якщо він не працює і не має майна, власних коштів чи доходу, може бути призначено лише два види основного покарання – громадські роботи та арешт. Проте не завжди санкція кримінально-правової норми передбачає ці покарання. Ще вужчим є коло покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, які не досягли 16-річного віку. У частині 2 статті 22 КК встановлено вичерпний перелік злочинів, за які неповнолітні притягуються до кримінальної відповідальності. з 14 років. Абсолютна більшість санкцій зазначених норм єдиним покаранням, що може бути застосовано до неповнолітніх віком від 14 до 16 років, передбачають позбавлення волі. І лише в ч. 1 ст. 185 (крадіжка), ч. 1 ст. 186 (грабіж) і ч. 1 ст. 277 (пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів) альтернативою позбавленню волі є штраф. Зрозуміло, що за таких умов можливість індивідуалізації покарання зведена законодавцем до мінімуму. На думку В. М. Бурдіна, з якою ми погоджуємось, все це підкреслює необхідність доповнення КК новим переліком покарань для неповнолітніх. Ось пропозиції цього науковця.

1. *Покладення на неповнолітнього, який досяг*

14-річного віку, з урахуванням його майнового стану чи наявності відповідних трудових навичок, обов'язку усунути заповідяну шкоду або виконати на користь потерпілого певні роботи – з метою компенсації заповідяної шкоди. Такий обов'язок покладається на неповнолітнього в тому разі, коли розмір шкоди перевищує мінімальний розмір заробітної плати, встановленої на момент вчинення злочину. При цьому суд за згодою потерпілого встановлює строк такого відшкодування, який не може бути меншим ніж два місяці і більшим чим півроку. На таке відшкодування не поширюються норми цивільного права. 2. *Штраф*. Це покарання призначається неповнолітнім, які мають власне майно, достатнє для його сплати. Розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах від 15 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. 3. *Позбавлення права займатися певною діяльністю*. Це покарання призначається неповнолітнім як основне на строк від 1 до 3 років, і як додаткове – на строк від 6 місяців до 2 років. 4. *Обов'язок відвідувати корекційну навчально-виховну програму*. Це покарання застосовується до неповнолітнього на строк від 40 до 200 годин. При цьому суд встановлює точну тривалість, час початку та закінчення занять, а також установу, де підліток відбудуватиме це покарання. 5. *Громадські роботи*. Це покарання полягає у виконанні неповнолітнім робіт, які не заповнюють шкоди його здоров'ю та не порушують процес навчання. Такі роботи призначаються в розмірі від 30 до 120 годин та відбуваються засудженим безкоштовно у вільний від навчання чи основної роботи час. Щоденна тривалість громадських робіт для неповнолітніх віком від 11 до 14 років не може перевищувати однієї години, віком від 14 до 16 років – двох годин, віком від 16 до 18 років – трьох годин. 6. *Виправні роботи*. Це покарання призначається неповнолітнім, які досягли 16-річного віку, за місцем їхньої роботи на строк від двох місяців до одного року. Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вищим судом, в межах від 5 до 10 відсотків. 7. *Арешт*. Це покарання полягає у триманні неповнолітнього в умовах суворої ізоляції від 15 до 45 діб. Підлітки віком від 11 до 16 років відбувають арешт тільки у вільний від навчання час та у вихідні дні. 8. *Направлення неповнолітнього до спеціальної виховної установи закритого типу* на строк від одного до трьох років. При цьому суд повинен виходити з того, що неповнолітні можуть перебувати в цих установах не більше ніж до досягнення ними 18-річного віку. При засудженні неповнолітнього до позбавлення волі на строк не більше трьох років суд повинен вивчити можливість направлення його до зазначеної установи. 9. *Позбавлення волі на певний строк*. Строк позбавлення волі для осіб, яким на момент вчинення злочину не виповнилось 18 років, не може перевищувати 10 років.

Підліткам, які вчинили злочин у віці від 11 до

14 років, суд може призначити лише такі покарання: обов'язок відвідувати спеціальну корекційну навчально-виховну програму; громадські роботи; арешт; направлення до спеціальної виховної установи закритого типу [1, с. 171–173].

Висновки. Проведене дослідження дає підставу зробити висновок про необхідність невідкладного оновлення системи кримінальних покарань, що можуть застосовуватися в Україні до неповнолітніх злочинців. Потреба цьому випливає з недостатньої виховної та корекційної ефективності існуючої системи покарань, її застарілості, невідповідності умовам ринкової економіки, а також іншим реаліям сьогодення. Назріла необхідність доповнення КК новим переліком покарань, що можуть застосовуватися до неповнолітніх. Також потрібно включати до законодавства України про кримінальну відповідальність положення, відповідно до якого суд може застосувати до неповнолітніх, що вчинили злочини середньої чи невеликої тяжкості, інші покарання, не пов'язані з позбавленням волі і не передбачені в санкції кримінально-правової норми.

Список літератури: 1. *Бурдін В. М.* Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія / В. М. Бурдін. – К.: Атіка, 2004. – 240 с. 2. *Ігнатів А. І.* Ответственность за преступление против нравственности / А. И. Игнатов. – М.: Юрид. л-ра, 1966. – 327 с. 3. Кримінальний кодекс УРСР. Офіційний текст із змінами на 1 вересня 1958 р. та з додатками постатейно-систематизованих матеріалів. – К.: Держ. вид-во політичної літ-ри УРСР, 1958. – 164 с. 4. *Международные акты о правах человека.* Сборник документов. – М.: Норма-Инфра-М., 1999. – 784 с. 5. *Миньковский Г. М., Тузов А. П.* Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних / Г. М. Миньковский, А. П. Тузов. – К.: Политиздат, 1987. – 216 с. 6. *Порівняльна таблиця до проекту Закону України. Кримінальний кодекс України (Загальна частина).* – Автори-Кабінет Міністрів України. Реєстраційний №1029 (Друге читання). 7. *Проект КК України.* Редакція, прийнята у другому читанні. 8. *Российское законодательство X–XX веков:* В 9 т. – М.: Юрид. л-ра, 1988. – Т. 6. – 431 с. 9. *Уголовный кодекс Голландии / Пер. с англ.* – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. – 253 с. 10. *Уголовный кодекс Республики Беларусь: сравнительный анализ и комментарий.* – Минск: Тесей, 2000. – 672 с. 11. *Уголовный кодекс Швейцарии / Пер. с нем.* – М.: Зерцало, 2000. – 138 с.

References (transliterated): 1. *Burdin V. M. Osoblyvosti kryminal'noyi vidpovidal'nosti nepovnoletnikh v Ukraini: monografiya* [Features of the juveniles criminal liability in Ukraine]. Kyiv, Atika, 2004. 240 p. 2. *Ignatov A.I. Otvetstvennost' za prestupleniya protiv nraivstvennosti* [Responsibility for crimes against morality]. Moscow, Jurid. l-ra, 1966. 327 p. 3. *Kryminal'nyy kodeks URSR. Ofitsiynyy tekst iz zminamy na 1 veresnya 1958 r. ta z dodatkamyy postateyno-syematyzovanykh materialiv* [The Criminal Code of the Ukrainian SSR. The official text as amended on 1 September 1958 with applications and itemized-systematic materials]. Kyiv, Derzh. vyd-vo politychnoyi lit-ry URSR, 1958. 164 p. 4. *Mezhdunarodnye akty o pravah cheloveka. Sbornik dokumentov* [International instruments on human rights. Collection of documents]. Moscow, Norma-Infra-M., 1999. 784 p. 5. *Min'kovskij G. M., Tuzov A. P. Profilaktika pravonarushenij sredi nesovershennoletnih* [Prevention of juvenile delinquency]. Kyiv, Politizdat, 1987. 216 p. 6. *Porivnyal'na tablytsya do proektu Zakonu Ukrainy. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy (Zahal'na chastyna)* [Comparative table of the draft Law of Ukraine. The Criminal Code of Ukraine (General Part)]. Avtory-Kabinet Ministriv Ukrainy. Reyestratsiynyy № 1029 (Druhe chytannya). 7. *Proekt KK Ukrainy. Redaktsiya, pryynyata u druhomu chytanni* [The draft Criminal Code of Ukraine. Revision adopted in the second reading.]. 8. *Rossiyskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov* [Russian legislation of the 10th-20th centuries]. Moscow, Jurid. l-ra, 1988, vol. 6. 431 p. 9. *Ugolovnyy kodeks Gollandii* [The Criminal Code of Holland]. Saint Petersburg, Jurid. centr

Press, 2000. 253 p. **10.** *Ugolovnyj kodeks Respubliki Belarus': sravnitel'nyj analiz i kommentarij* [Criminal Code of the Republic of Belarus: comparative analysis and commentary]. Minsk: Tesej, 2000. 672 p. **11.** *Ugolovnyj kodeks Shvejcarii* [The Criminal Code of Switzerland]. Moscow, Zercalo, 2000. 138 p.

Надійшла (received) 30.04.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Система покарань для неповнолітніх злочинців як проблема науки і правозастосовної практики / О. В. Кузьменко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 5–11. – Бібліогр.: 11 назв. – ISSN 2227-6890.

Система наказаний для несовершеннолетних преступников как проблема науки и правоприменительной практики / А. В. Кузьменко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 5–11. – Бібліогр.: 11 назв. – ISSN 2227-6890.

The system of punishment for juvenile offenders as a problem of science and practice / A. V. Kuzmenko // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2017. – № 29 (1251). – P. 5–11. – Bibliogr.: 11. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора / Сведения об авторе / About the Author

Кузьменко Олександр Васильович – кандидат педагогічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри права; тел. : (057) 707–62–09; e-mail: AO2021957@gmail.com.

Кузьменко Александр Васильевич – кандидат педагогических наук, доцент, Национальный политехнический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры права ; тел. (057) 707–62–09; e-mail: AO2021957@gmail.com.

Kuzmenko Oleksandr Vasilovych – Candidate of Pedagogic Sciences (Ph. D.), Docent, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Associate Professor of Department of Law ; tel. (057) 707–62–09; e-mail: AO2021957@gmail.com.

УДК: 94(477)

Е. Л. МУРЕНКО

ФИЛОСОФЫ ДРЕВНОСТИ И СРЕДНЕВЕКОВЬЯ О ДЕМОКРАТИИ

Рассматривая тему демократии в данной статье, мы пытаемся понять, как началось зарождение данного политического режима в обществе, как толковали это понятие философы античного мира и средневековья. Демократия - вековое начло, хорошо знакомое миру античности. Тем не менее, едва ли какое другое политическое понятие имеет столько значений и столько же толкований сколько имеет демократия. Исторический генезис данной категории длителен, многообразен и противоречив. Он не завершается и поныне. Ни одна политическая система в мире пока не воплощает в себе идеалы демократии, а представляет лишь результат развития многоступенчатого исторического процесса. Философы античности и средневековья внесли огромный вклад в то, что мы сейчас называем «демократией».

Ключевые слова: демократия, философия, форма правления, государство, власть, управление, народ.

Розглядаючи тему демократії в даній статті, ми намагаємося зрозуміти, як почалося зародження цього політичного режиму в суспільстві, як тлумачили це поняття філософи античного світу та середньовіччя. Демократія – вікове начало, добре знайоме світу античності. Тим не менш, навряд чи якийсь інше політичне поняття має стільки значень і стільки ж тлумачень скільки має демократія. Історичний генезис даної категорії тривалий, багатограний та суперечливий. Він не завершується і понині. Жодна політична система в світі поки не втілює в собі ідеали демократії, а є лише результат розвитку багатоступінчастого історичного процесу. Філософи античності і середньовіччя внесли величезний внесок у те, що ми зараз називаємо «демократією».

Ключові слова: демократія, філософія, форма правління, держава, влада, управління, народ.

Considering the theme of democracy in this article, we try to understand how the emergence of the political regime in the society, as they interpreted this notion of the philosophers of the ancient world and the middle ages. Democracy - age-old sat down to the well known world of antiquity. Nevertheless, hardly any other political concept has many meanings and many interpretations how has democracy. The historical Genesis of this category is long, diverse and contradictory. It is not completed today. No political system in the world yet does not embody the ideals of democracy, and is only the result of the development of a multi-stage historical process. The philosophers of antiquity and the middle ages made a huge contribution to what we now call «democracy».

Keywords: democracy, philosophy, form of government, state, power, management, people.

Введение. Понятие «демократия», иначе, в переводе с греческого народовластие, обозначающее одну из форм правления государством, много веков является

предметом рассуждений и споров историков, политиков, философов. С большим интересом, мы обратимся к истокам данного понятия, к первым рассу-